

Csendes Béláról

Ány jó verssel juthat valaki a Parnasszusra, érdemelheti ki a költő nevet? Elég néhány telitalálat, vagy a költői véna állandó buzgása-csobogása kívántatik? Vagy az állandóság sem számos, bármikor kezdődhet-elapadhat az ihlet áradása. Rimbaud fiatalon szakított a múzsával (volt szíve hozzá!). Az is előfordul azonban, ha ritkán is, hogy élemedett gavallér kezdi tenni a szépet neki.

Csendes Béla már hetven éves volt 1991-ben, amikor első kötetét, a *Bárány Péter Tamást* kiadta. Öt éve maradt még, hogy legalább részben jóvátegye a magára kényszerített három évtizedes dacos hallgatást. A testében osztódó rákos daganattal versenyfutásban még három kötetet sikerült összehoznia 1996 nyarán történt haláláig.

Akik, mint magam is, személyesen ismertük, tudtuk róla, hogy nem kezdőként jelentkezett első kötetével; a '40-es évek elején a kollégium hirdetőtábláján állította közszemlére kézzel írott verseit.

Ismeretségünk 1942-ben kezdődött, amikor gólyaként Pestre kerültem. Csak jó egy évvel volt idősebb nálam, de szemnyitogató hatással volt rám, világképem alakulására. Sztáray Zoltán a *Bárány* verskötethez írt előszavában találóan jellemzi Csendes Béla „megjelenését”, mely egy falusi környezetben nevelkedett fiatalról meglepően magabiztos és imponáló volt, szavára pedig érdemes volt odafigyelni. Mindhárman a Horthy-kollégiumban, a Mária Terézia- (később Kilián-)laktanya épületében laktunk, Bélával mi, bölcsészek tizedmagunkkal egy hodályszerű szobában, melynek jórészt „gólyakból” álló népe egy családdá vált az ő „szobafőnöksége” alatt. A Nyúlból érkező hazai csomagok, akár a többiek, a közös asztalra kerültek, változatos témájú viták és a bölcsész lányok „kritikai kiértékelése” mellett volt ott vad hancúrozás és erőpróba is – olyankor Bélával szemben tanácsos volt az óvatosság, mert maga sem volt tisztában rendkívüli erejével. A vizsgákra persze nem ebben a szobában készültünk: ki-ki elvonult egy pokróccal a még hodályszerűbb közös tanulóba „seggelni”. (Bocs a finnugor szóhasználatért, de ezt alkalmaztuk a vizsgák előtti „rohamunka” megjelölésére.) Nemcsak a kollégium volt azonban egyúttalunk színhelye, hanem a Múzeum körüli egyetemen a Bölcsészsegítő Egyesület is, mely Béla elnöksége alatt korrepetálandó tanítványok szerzésén kívül a leendő tanárok emberré s magyarrá nevelésével is foglalkozott. Béla Németországból jött meg azon az őszön ('42-ben), ahol ösztöndíjasként járt, egyebekre is nyitott szemmel, mint a nyelvre és irodalomra: a helyszínen tudatosodott benne a „szövetségeseink” részéről fenyegető veszély, melyre a magyar gerinc erősítésével kell felkészülnünk a Németh László-i program szerint. Fejtágító előadások mellett népdalozásra is jutott idő: ott éreztem rá, mi a különbség a népdal és a magyar nóta között, addig hasonló buzgalommal gyűjtögettem, vegyesen írtam füzetbe őket.

Az 1944. márciusi német megszállás, a nyilasok őszi hatalomátvétele és a rá következő katonai behívók szétszórtak bennünket. Csak '45 késő nyarán találkoztunk újra, de már nem a Horthy-, hanem a menekült erdélyiek számára nyílt Podmaniczky utcai Teleki-kollégiumban. Béla eléggé nyüzögtan tért vissza a sztalinói hadifogságból, de erős fizikuma hamar kiheverte a megpróbáltatásokat. A két terror közötti hároméves demokratikus köz-

játék alatt együtt vívtuk reménytelen harcunkat a kommunista infiltráció heves ostromának kivédésére. Közös barátunk, Majsai Emil, aki a kultusz államtitkáráként tájékozottabb volt mindkettőnknél, látott el friss hírekkel. Nem voltunk dörzsölt konspirálók; minden elővigyázatosság nélkül politizáltunk. Egy ízben a Palatinus strand embersűrűjében folyt a nézetek hangos összeütköztetése a „diákvezérek” között. „Innen már csak az ÁVO hiányzik” – jegyezte meg Béla epésen. Az ÁVO mindenütt jelen volt, még a „szabadság” kezdeti hónapjaiban is el-elragadott az egyetemről valakit pár napos kihallgatásra. Isten csodája, hogy társaságunkból senki sem bukott le még; valószínűleg egyszerre akartak lecsapni a Rákosi tervezte „ifjúsági per” jövődő áldozataira.

Így is történt a hírhedt „fordulat évében”, amikor szinte minden barátomra rákerült a sor, ha nem menekült idejében Nyugatra. Hogy rám nem, azt annak köszönhetem, hogy tanári szakvizsgám foglalt le és hát a szerelem. Párommal házasságunk után együtt vonultunk önkéntes vidéki „száműzetésbe” még a letartóztatások előtt.

Az ötvenes évek elején valahányszor Pesten jártam, elzarándokoltam Pestszentlőrincre Emil szüleihez, hallottak-e valamit barátaimról. Nem, Kistarcsa óta nem tudják, hova hurcolták őket; lehet, hogy a Szovjetunióba. Recsk létezéséről senki sem tudott. De Emil oda sem jutott el: leverték az ÁVO-n a veséjét, a kórházban halt meg, szülei hiába várták vissza. Béla megrendítő *Sírverset* szentel emlékének, egyben azt a „személyi kultusznak” becézett gyászos kort is hexameterekbe írva:

*Itt nyugszol valabol jelöletlen sírban, barátunk,
mesterünk és bátor példánk a tette-tudásban.
Hasztalan szabadultál meg a náci gyiloktól:
abban a korban vágtak le, amelyért harcoltál.*

*Mekkora éjszaka volt! Az ölés hajtó eszmévé
vált a tudatban és kötelességgé, szabadulni a
lélek tiltó gátjaitól, hogy társá váljon a
társadalom a bűnben, a hallgatásban azonképp.
Éhségben született mezei ivadékok lettek
hóhérokka s eltorzított lelkű verő vad
némberré, elegáns nyomozóktól ölni okítva
rúgták szét a vesét, a herét, törték a gerincet.*

Bélával való kapcsolatom hosszú évtizedekre megszakadt. Mint utólag megtudtam, Sztáray Zoltánnal együtt végigjárta a szenvedés stációit az Andrássy út 60-tól a buda-déli, kistarcsai internálótáborokon, a hároméves recski poklon át a kétéves váci ráadásig. Nem értesültem kevéssel a forradalom előtti szabadulásáról, sem arról, hogy mi lett vele '56 után. „Éveken át földművesként, segédmunkásként dolgozott, utána műszaki könyvtárosként tevékenykedett. Szakirodalmi tudományos tájékoztatásból is egyetemi oklevelet szerzett. E tárgykörben több kötet tanulmányt jelentetett meg” – mint egyik verseskötete hátsó tábláján lévő rövid életrajzában olvasom.

Ismeretségünk, barátságunk új s leghosszabb szakasza valamikor a nyolcvanas évek vége felé indult, ő keresett meg egy levéllel, címemet nyilván Sztáray közölte vele. Örömmel álltam rá, hogy kiadáshoz segítsük Béla első verseskötetét egy százpéldányos megrendeléssel, melyhez a stockholmi Magyar Ház adta a nevét. A csekk csak arra kellett Bélának, hogy legyen mit meglobogtatnia a győri kiadónál. Beváltatlanul szolgáltatva vissza, tiltakozásunk ellenére. Úri göggyjére jellemző egyik versének címe: *Számlám én fizetem*.

Ez volt a kezdete egy elég sűrű levélváltásnak, egyéb témák között a klasszikus versmérték szabályairól, melyekkel, mint végül rájöttem, csak azért óhajtott oly rigorózan tisztában lenni, hogy annál gátlátalanabban átlépje őket. Mondandója erőteljes megfogalmazását ugyanis mindennél fontosabbnak tartotta.

Rákerült a sor személyes találkozásokra is: egy nyáron finn asszonykámmal feldöcögöttük kocsinkat a nyúli hegyre. Bélát nem értesítettem előre, bizony időbe telt, míg nagy nehezen kitalálta, ki vagyok. Spártai körülmények közt élt, de mozgósítva a fél falut meglakó „csendeshadat” elővarázsolódtak a szükséges javak, borért pedig nem kellett a szomszédba menni. Mint mindig, velem volt a mandolin: föllevenítettük régi dalkészleteinket. Szent énekekre is rátértünk, minthogy Bélának megvolt még a diákkori *Égi Lantja*, amiből mi is énekeltünk Kőszegen. Ezt az első látogatást több is követte, vendégeskedtem ugyanis néha a szomszéd baráti hegyen is, ahonnan csak egy kiadós séta volt Béla akkurátusan megvasalt ősi hajléka. Olykor munkára is fogta a vendéget, hogy jobb legyen az étvágya, bár földet és vizet fölhordani a tőkék alá az aszályos kánikulában magamtól soha nem jutott volna az eszembe.

Utolsó találkozásunk nem a hegyen volt, hanem Budán az Ibrahim utcában. Veronka lányom társaságában mentem el hozzá 1995 nyarán. A rák előrehaladott stádiumában volt már, de élénken s szellemesen társalgott, amire nyilván a szép lány jelenléte is inspirálta, akárcsak valamikor „boldogult úrfikorunkban”. Mikor kikísért bennünket, búcsúpillantásából kiéreztem, hogy utoljára látom. Halála hírért Katalin lánya írta meg, „a két gyönyörű szép, idegen, távoli csillag” egyike, aki alig húszévesen fölkalauzolta kocsimat a nyúli hegyre első látogatásomon. Neki hagyta meg végrendeletben az apja két évvel a halála előtt:

*Édes leányom, tudjad, a nap közel,
mikor Tetőled kérdik a Csendesek:
hová ássák sírgödörömet, mondd:
Nyúlón, a százados ősök mellé.*

* * *

Sokoldalú, átlagon felüli képességeit, akaraterejét és nietzsche-i méretű ambícióit figyelembe véve mindenben nagyot alkothatott volna, amibe csak belefog. Bár költői tehetségre valló verseket is írt már húszas éveiben, nem gondoltam, hogy éppen a poézis, nem pedig a filozófia, a tudomány vagy a politika terén kamatoztatja talentumait. Igaz, politikai s tudományos karrierjébe drasztikusan belenyúlt a történelem, a műzsától pedig dacosan távol tartotta magát több évtizeden át mint gyenge pótlékától annak, amit elrabolt tőle a sors. A fordulatot a halálközelség és valószínűleg a rendszerváltozás új szcenáriója hozta: hetvenedik életéve küszöbén a saját és nemzete romlása bírta rá a megszólalásra. Olvasóseregeket ugyan nem tudott toborozni, a jelen hangzavara elnyelte szavát, mint számos más költőt is. A modern áramlatokra beállított kritika általában negligálta, de akik fogékonyak voltak üzenetére, nyelvi gazdagságára s erejére, csodálatuknak adtak hangot. A Bélát egy kurta évvel túlélő Fodor András így ír: „Kötetről kötetre növekszik az olvasói ámulat a 69 évesen publikálni kezdett Csendes Béla erőmutatványai láttán. Most a negyedik kötet olvastán immár az ige végső megtestesülésében részesedhetünk. A sorsűzött, a betegség és érzelmi kiszolgáltatottság vesszőfutása közt hajszolódó, de a természetől, a testi valóság szépségétől, formálása szenvedélyes szerelmétől soha el nem szakadó idős férfi pásztori lírájának nyelvi bátorságát, tömörségét és keserédes mámorát élhetjük át ezekben a vallomásokban.” Szepesi Attila szerint az olvasó „egy igazszavú hiteles

poétát” ismerhet meg Csendes Bélában, aki „művész a maga jogán. Talán nem nagymester, de avatottan játszik ezeréves húrokon”. Tóth Bálint modern Catónak, sztoikus patriciusnak látja, aki szőlejét művelve megvárja, míg „a hazának szüksége leend rá”.

Valóban, már húszévesen elkötelezett, amikor megrendítő *Psalmus Hungaricus*ában elsírja a második világháborúból nemcsak megtépázottan, hanem maga és mások szemében „vétkesen” kikerült nemzetét, egyrészt zsidó állampolgáraink sárgacsillagos megjelölésével: „Nem mossa mentség tisztára homlokunk sós bánatunk sem bélyegező kezünk...”, másrészt hogy Trianon orvoslásának reményében Németország szövetségeseiként beléptünk a háborúba, véres „kezekkel gyilkosok közt / kapzsin a könny igazát elsírtuk”. Ki tétélezne fel ekkora józanságot egy húszéves diákról? S ilyen tömör, pontos, erőteljes megfogalmazást?

Az önelemzésben, saját útjának keresésében is szokatlan érettségről tanúskodnak korai versei, bár a tények utólagos ismeretében nem reálisak a céljai és álmai. Nietzsche-i ambíciókról szoltam föntebb: cézárinak is nevezhetnénk az *In Caesarem* című vers fellengző öntömjénezését:

*Mint a kősziklát az egekből ejtve
önnön törvénye zubanásra hajtja:
Én – átkos áldás – a silány világra
győzni születtem.*

Sokan a fejünket csóváltuk, olvasván e verset a kollégium hirdetőtábláján: nem tanúskodik arról a józan tisztánlátásról, amiről a *Psalmus*. Mintha nem ágált volna már a világ színpadán magát a kor cézárjának képzelő Hitler, nem „bontott volna törvényt”, szabad utat erőszakolva ki „bűnei” elkövetésére Sztálin, így áradozik a saját képére alkotott Übermenschről:

*Benned kristályult az idők értelme
célá; nem számadni fogant, ki terbes
csordult lelkétől: Bűnein törvényt bont
s alkot a bátor.*

Terzinákban írt hosszú szellemi önéletrajza, a *Számadás* című ciklus már kisdíák-énjébe belelátja a „cézári” lelket:

*tíz évemben a századéves lázak.
Magamban jártam, ember még arasznyi,
s elég magamnak: volt kiért csatázzak.*

*Még nem tudom, mi végre, majd a próbán
minősítettven hűnek vagy bitagnak
de fénynek lettem, pislogó aprófán*

*hamvadni nem fogok; a bangnak
harsanni kell, ha hang; csak egy lehetőség
a lét: mindennek lenni vagy varagnak.*

A „próba” nem maradt el, meg is állta, hisz „túlélte”, és minden fogolytársa tanúsítja, hogy „hűnek” bizonyult benne, nem „bitagnak”, de nincs az a fantázia, mely elképzelhet-e volna megvalósulásának és hatásának szörnyűségét:

*Senki se tudja, hogy itt voltunk és kik; neveinket
nem tartják számon, eleve fogyatékbba helyeztek.
Csollánlébe feloldódott lelkünk belelöttyen
nap-napi biztossággal a latrinába ömölve*

– írja *Recskről, szelíden* című versében, egész megtizedelt nemzedékének vádbeszédjeként.

Bosszú helyett mégis megbocsátás él lelkében:

*Hajnalodik, ha későn is. – Könyörüljön majdan
rajtatók kegyelemmel az Úr, mi bocsátva felejtünk
S rákönyveznek a csillagok az aluvó hantokra,
is már irgalomért esedeznek a fényes szellők.*

Számára azonban a megbocsátás nem azonos a bűnök elhallgatásával, elkenésével:

*Hétszer és hetvenhétszer bocsátva meg,
ne más nevében, csak magadéba' tedd,
bal arcodat tartva a jobbhoz,
bárha tudod, belevágnak újra.*

*Csak árva-egyszer hallatszanék a bűnt
bevalló bánat elhitéző szava,
hogy vétkezünk az ember ellen:
szent gyűlöletre nevelten öltünk.*

Önmagát sem tartja csak ártatlan áldozatnak: a saját ifjonti gőgjének megérdemelt büntetését látja a recski megpróbáltatásokban. Megtanulta a leckéből, hogy számos fokozat létezik a „minden” és a „varangy” között:

*Nem kellett néhány farbarugásnál több,
hogy megméréssel s kiokítva vissza-
vágassék szarvad, tudatod táguljon:
hogy körülötted
mennyi bátor hős színesül, és bölcsebb
nálad, mindettől kiokítva önként
öblítsd át elméd: a világosságban
tisztul a lélek.*

A *Megigazulás* igényét nemzetére is kiterjeszti. A rendszerváltozás után távol tartotta magát az ádáz politikai harcoktól; szőlőhegyén ácsolt „kilátószerkéből” azonban nemcsak Pannonhalma tornyait s a sokorói lankákat tartotta szemmel, hanem hazája sorsának alakulását is. Amit látott, riadalommal töltötte el:

*Romlásnak indult lelkeveszett magyar!
Még harsonák sem keltének állni fel;
agyad kibűlt, szíved süket; már
bőröd a lángra is érzéketlen.*

*Belülről bomlasz, kívülről bontanak;
mérgekkel orvul s nyíltan telítenek.
Önvédő ösztönöd lebénuult,
és tudatodban a célok torzszak.*

Berzsenyi ostorát suhogtatja „lelkevesztett” népe felrázására, egész sor verset írva *A magyarokhoz* címmel. Belső „megigazulásra”, aszkézisre szólít fel: csak magunk válthatjuk meg magunkat, ha vállaljuk – a mohó harácsolás és a nemzetet kettészakasztó viszály helyett jobb- és baloldal közt – az erkölcsi megújulás útját:

*Öblítsd ki lelked, fejedre hints hamut.
Megigazulni szállj a keresztre fel!
Függve a jobb s a bal lator közt
tenmagadat te magad válthadd meg.*

A hang – Berzsenyié mellett – az ószövetségi prófétáké is, de alighanem csak akkora eséllyel a meghallgattatásra, mint az övék. A jelek szerint a falu népe sem követi valami lelkesen személyes példáját a földhöz való szívós ragaszkodásban, sem a nemzet egésze az aszkézisben.

Mint az ószövetség prófétáiban, hol a remény, hol a kétségbeesés kerekedik fölül benne. Ha az utóbbi, nem kíméli az ostort a rendszerváltozás, a privatizáció haszonélvezőitől. *A magyarokhoz, még mindig* – a vers címe:

*Az ígéretföld, annyi kínok után,
alig nyílott meg, bomlik a nép, s válnak
sok régiekből új zsványok,
s lesznek a meglapulókból szentek.*

* * *

*Hogy versenyeznek majdani koncokért:
hatékonyabban melyikük árusít
ki téged bármely új uraknak;
hogy tülekednek az új helytartók!*

„...benne termő férgek erős gyökerit megőrlik, s egy gyenge széltől földre terítettik” – írta Berzsenyi, „kevély tölgyhöz” hasonlítva a hazát. Csendes Béla hasonlata drasztikusabb:

*Belőled lettek, megnyomorult fajom,
lélekapasztó férgeid ártani:
még el sem dőltél, már kirágnak
mint a görények az élő sertét.*

Ám a nemzet maga is részt vesz az önfelfaló torban:

*Közéjük álltál; már magad is rohansz
harácsolásra, s hogy ne előzzenek,
mentve silány irhád, letiprasz
ékes erényt, szeretőt és testvért.*

Egy horatiusi hasonlat nemzete lelkiállapotára:

*Megválthatatlan már ez a nép, ki lett
iránytű nélkül tántorodott bajó;
sem ész sem ösztön nem vezérli.
Nincs a szívében a jóra minta.*

Mint Ábrahám Szodomáért, alkudozva kérleli az Urat:

*Irgalmas Isten, védeni meg ne szűnj
irányavesztett néped, a bűtelet,
s bálványimádó városunkat
mentsd meg a tűz igazért, ha van tűz!*

Elkötelezett költő – írtam fentebb Csendes Béláról. *A magyarokhoz* versciklusa alapján akár nemzeti költőnek is mondhatnám egy olyan korban, amelyben maga a fogalom is történelmi anakronizmus, s csak lekicsinylő mosolyt vált ki a „karzaton”. Még a verseit elismerően méltató Fodor András sem a hazáért-nemzetért aggódó soraiból idéz, hanem „pásztori lírájából”, nyilván ezt tartja esélyesebbnek a „túlélésre”, akár – jó fordításokkal megsegítve – „Európába” jutásra is. Nagyszerű *Számadásában*, mely egymagában is elég volna őt költővé avatni, s mely alaposabb elemzést érdemelne, nem titkolja messze szálló vágyait:

*Tudom, nem is lesz gólyafészkes pajtám,
sem tornyos házam napfényes hegyen,
de lelke, érzem, túlrepül a Lajtán...*

– továbbá

*A jóban minden mérhető: hiba,
s nem élbet az, kit ajkán hordna Pest,
de nem tart számon Eurázia.*

Immár nincs módja bebizonyítani, nem hiú képzelődés volt-e mindez; '56-ban nem ragadta meg a kínálkozó alkalmat: a nyúli hegy sovány földjét választotta Eurázia helyett.

*Kicsaptam lelkem hát, a bű kebest,
az álmaimból, s most elindulok
(álmodni újat mindörökre rest)
mint napnaponta jármazott tulok,
amerre éppen nyúl az út, vagy löknek,
s a víg vásárnapokból nő burok,
ha mégis fölfakadna, a szívre, rögnek.
Egy percre ember voltam, – bárha jármos ökre
maradtam is a mának, nem dőlök meg*

*magamnál törpébbek közé; örökre
tisztán a semmiségbe lázadok –
s győztem, kaján vigyorral körmötökre
verek, szánva dicsérő századok.*

Fogják-e, ha „szánva” is, dicsérni a „századok”? – hagyjuk nyitva a kérdést. Annyit azonban megérdemelne, hogy nemzete ne adja át a gyors és végleges feledésnek.

Mikor felfedezik a testében rohamosan osztódó daganatot, azt kéri csak az „Örök-Irgalmastól”, hogy egy esztendő adjon még neki élni. Tële hivatástudattal áll a halaszthatatlannal szemben:

*Minden nap nyereség, ingyen ajándék az
Úrtól, mely adatik és kötelesség is,
hogy mi rámbizatott már születésemmel,
és mit alkatilag is szabad elmémből
hozzá szenved a szív, párhuzamos lángon,
és mit a sanyarú föld a hegyoldal
elmélkedni kínál, míg inasul a kar:
megszüljem magam is mindenek üdvére.*

Hazája, „megválthatatlan” népe üdvére is. Neki hagyja örökül saját példáját a konok-ságban, a földhöz való ragaszkodásban:

*Olvad a hó, fellágyul a fagy, és pirkad a föld már
– vedd el a borsódat, öregúr; ha kitúrja a vadkan,
vedd el még egyszer; s hüvelyét majd hogyha lerágja,
vessél akkor is újra; elültess zsenge diófát
árnyékul unokádnak.*

Egy másik verséből:

*Rabszolgái vagyunk mert,
és azok is maradunk mi a földünknek, becsületből
– így láttuk, örökölve apáinktól. Ereinkben
ettől mozdul a vér; tetemünk így tér meg a földbe.*

Mintegy előlegezett utolsó sóhajtásként írta öt évvel halála előtt:

*Szólítsál nevemen: rád figyelek régen,
szép pannóniai dombokon elhajló
ébredtő erejű ősi öregföldem,
s termeld újra a lelkemet!*